

Lhh
92
LENGYEL DÉNES

Elek apó

Az első benyomás rendszerint csalóka: az ideérkező utas vagy tündérvárosnak látja Budapestet, vagy éppen ellenkezőleg, kiábrándul az álomképekből, amelyeket róla alkotott. Benedek Elek első élménye kiábrándító. Tündérvárosról ábrándozott, s amikor 1877 őszén szülőfalujából, a székelyföldi Kisbaconból a Nyugati pályaudvarra érkezett, szomorú, elkedvetlenítő képek sora fogadta. Ezt írja erről *Édes anyaföldem!* című visszaemlékezésében:

„Tündéri fényben ragyogónak képzeltem el az ország szívet — ím, az első csalódás. Gyengén világlított, rosszul kövezett, zeg-zúg utcákon botorkálunk... A Széna téren

vagyunk, mely később veszi föl a hittérítő Kálvin nevét. A sárgára meszelt ház egyemeletes: két oroszlán vicсорítja ránk a fogát. Ez a Két Oroszlán szálló. Két jámbor székely fiú itt alussza át első éjszakáját.”

Másnap szállást keresni indulnak. Benedek Elek a Síp utca 10. számú házban, Schächter Miksa szüleinél talál hónapos szobát. A bölcsészeti karon magyar szakra iratkozik be, hamarosan megismerkedik Havas (Hahn) Adolffal, aki Greguss Ágost tanár úr szemináriumát szervezi. Ez a szeminárium inkább önképzőkör, nem is az egyetemen működik, hanem a tanár úr Várhegy alatt levő villájában. Itt jönnek össze minden kedden az egyetemi ifjak,

verset, novellát, tanulmányt olvasnak fel, s bírálják egymás munkáját. Jeles tudósok, írók nevelkedtek itt: Ambrus Zoltán, Angyal Dávid, Benedek Elek és Havas Adolf.

Amikor a székely ifjú alaposabban körülnéz a fővárosban, még inkább kiábrándul: „az ország szíve nem magyar”.

Amerre csak néz, mindenütt sajátos, felemás képet lát. Az utcanevek, a cégtáblák nagyobb része német nyelvű, csak elvétve lehet magyar feliratot találni.

Diáktársaival felfedező útra indul: a híres Sugár út (Népköztársaság útja) szépségében akarnak gyönyörködni. De hát kevés gyönyörűségük telik benne. A Sugár út elején ócska ruhát árusító bódék éktelenkednek. Kétkerekű taligák nyikorognak rajta. A taliga mellett sváb paraszt mendégél, s be-bekiált a kapukon: Donauwass! Egyik se mondja magyarul, hogy Dunavizet tessék! A Sugár út egyetlen kávéházában ismét meggyőződnek arról, hogy az ország szíve nem magyar. A pincér csupa német nyelvű újságot rak eléjük:

„— Hozzon magyar újságot!

— Nincs!

Négy „nagy lepedős” magyar napilap van (Pesti Napló, Ellenőr, Egyetértés), szépirodalmi napilap (Fővárosi Lapok), élclapunk is kettő (az Üstökös, a Borszem Jankó), vannak képeslapjaink (Vasárnapi Újság, Magyarország és a Nagyvilág), s ezekből egy sincs. Dühösen hagyjuk ott a kávéházat, lázong a lelkünk: hát ez a város az ország szíve?!”

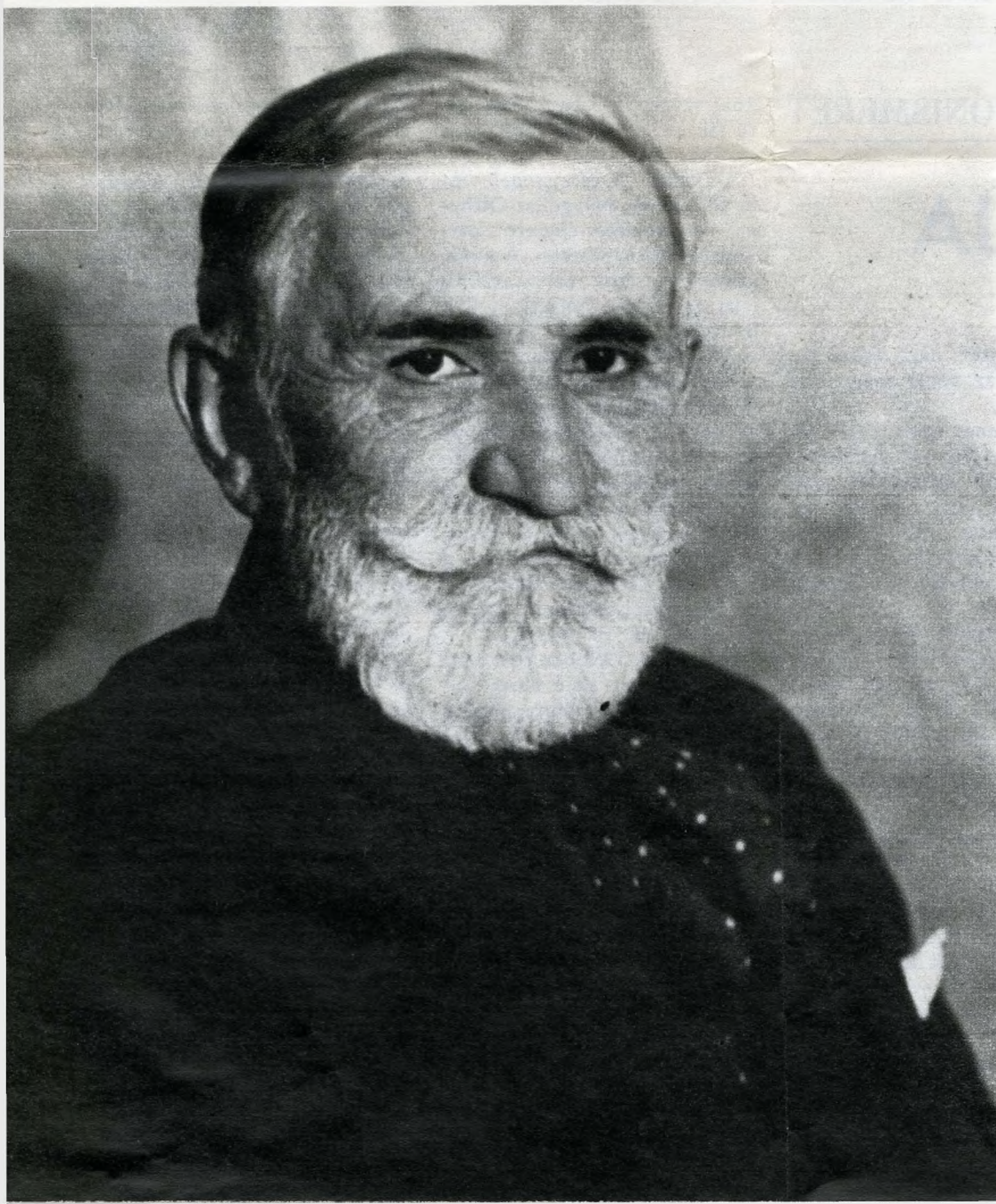
Később is, amikor az ifjú Benedek Elek a várost járja, hasonló tapasztalatokat szerez. A Nemzeti Színház üres, de a Gyapjú utcai német színház csordultig tele. A Kisfaludy Társaság előadásait az akadémiai kisteremben rendezik, abban is elfér a csekély számú közönség.

De a Népszínházban Blaháné „csodát művel”, beleszilingeli a magyar szót a sváb és zsidó fülekbe és szívekbe. A belvárosi kávéházakban, vendéglőkben a magyar íróknak külön asztaluk van, a Kammon, a Korona, a Kis Pipa és a Pilvax kis közösségei a magyar irodalom felvirágoztatásán fáradoznak. Lesz-e helye közöttük Benedek Eleknek?

Bizony, sokáig habozik, míg az első lépést megteszi. Hogyne haboznék, amikor Gyulai Pál, a „rettegett kritikus” lakására kell elmennie, hogy bemutassa neki azt a székely népköltési gyűjteményt, amelyet barátjával, Sebesi Jóbbal együtt állított össze. Benedek Elek így írja le Gyulai otthonát:

„A Sándor utcában (Bródy Sándor utca 17.) a ház, amelyben az írók rettegett kritikusa lakik. Emeletes ház, tágas udvara s kis kertje van. Két szárnya van a kert felé, első emeleti bal szárnyán komor, vén ember remetéskedik: Szendrey Ignác, Petőfi és Gyulai apósa. Ezé a vénemberé a ház. Az emelet jobb szárnyán, kertre néző kis szobában szerkeszti Gyulai a Budapesti Szemlét meg az Olcsó Könyvtárt.”

A látogatás sikerrel jár. Gyulai Pál megbízza Benedek Eleket a Magyar Népköltési Gyűjtemény 3. kötetének szerkesztésével, s néhány székely népballadáját bemutatja a Kisfaludy Társaságban.

SL

Most már tovább, előre az úton!

Az ifjú tárcával jelentkezik a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségében, illő lámpalázzal. Pedig szerényen indul az újság: az Egyetem (Károlyi Mihály) utcai Erzsébet szálló három udvari szobájában húzódik meg. Itt kezdi pályafutását Benedek Elek, s a töke nélkül induló lap azt a hitet kelti benne, hogy az újságíró független személyiség, aki a közönség érdekeit lelkiismeretének parancsa szerint képviseli. Ilyesmíró folyik a szó abban a baráti társaságban is, amely a Belváros Ferences Bazárának vendéglőjében hétfő esténként találkozik. Ott találjuk közöttük *Ambrus Zoltánt*, *Kozma Andort* és *Rákosi Viktort*; *Keszler József* színikritikus a legidősebb: harminc év körül jár.

A társaság több tagja abba a Kerepesi (Rákóczi) úti trafikba jár vásárolni, amelynek legfőbb vonzóereje az aranyhajú *Fischer Mária*. Lutricédulát tölt ki, dohányt árul, de élénk szellemével, gyors eszével leköti újságíró és színész vásárlóinak figyelmét is, és valóságos kaszinót varázsol a boltból. Pedig szomorú helyen áll a trafik: az ajtóból egyenesen a Rókus Kórházra látni.

A kaszinóban olykor maga a szerkesztő, *Rákosi Jenő* is vitatkozik aranyhajú Máriával, Benedek Elek örömmel hallgatja a vitát, nem szól bele — csendesen átnyújt Máriának egy szál rózsát.

Szerelmük, házasságuk történetét *Mária* című könyvében beszéli el, városban született gyerekeik és a falusi rokonság egymásra találását több műve bemutatja, legszebben talán a *Nagyapóéknál*.

Az író sohasem szakadt el szülőföldjétől. Amikor az 1887-es ciklusra választást írtak ki, ott jelöltette magát országgyűlési képviselőnek. A kormány pártját képviselte — de nem sokáig. Trefort Ágoston közoktatási miniszter idegesen fordult államtitkárához, amikor Benedek Elek a Sándor utcai palotában az ifjúsági irodalomról beszélt, rámutatván arra, hogy a magyar ifjúságot rosszul fordított könyvekkel butítják. Sem a könyvkiadás, sem az Akadémia nem törődik a gyermekirodalommal. Javaslatot is tesz jutalmak kitűzésére, állami támogatásra — javaslata süket fülekre talál.

Mindig gyönyörködött szülőföldje szépségében, de azzal keveset törődött, hogy a fővárosban kertes lakásban, levegős helyen lakjon. Minden lakása munkahelyének közelében volt, sötét, szomorú bérházakban.

Először a Kalap (Reáltanoda) és az Egyetem (Károlyi Mihály) utca sarkán álló házban lakott, ennek emlékére Kirchmajer Károly domborműves alkotása őrzi.

Az Erzsébet (Lenin) körüti lakásról Benedek Marcell ír részletesen *Naplómat olvasom* című könyvében. A második emeleti lakás ablakából jól lehetett látni azt az üres telket, ahol nemsokára megkezdődött a New York palota építése. Akkor építették az első villamosvonalat is: a Nyugati pályaudvartól a Kerepesi útig közlekedett. 1894-et írunk, március 21-én megérkezik Kossuth Lajos halálhíre. A kormány nem meri érdemeit törvénybe

iktatni, a körúton hatalmas tömeg tüntet a kormány ellen. Újra meg újra tüntetők vonulnak el az ablak alatt.

A város tele fekete zászlóval és drapériával. A New York palota oszlopaikat is fekete lepelbe burkolták. A lakás ablakából jól lehet látni a gyászmenet vonulását a körúton, ezért a rokonok is odagyűlnek, mindenki az ablakokhoz tódul. Benedek Marcell így írja le a menetet:

„Jöttek, tizenhatos sorokban, a körút egész szélességében, órákon és órákon keresztül, az egyszerű emberek, az ország népe! Férfiak, nők, lassú méltóságos lépésekkel, komoly, megilletődött arcok, sok Kossuth-szakkáll, csupa fekete ruha, fekete kendő, táblák, alföldi, dunántúli, felvidéki, erdélyi falvak, városok nevével; néha megrekedt a menet; de akkor sem bomlott fel, a csöndet egy hang sem törte meg, gyász ült az arcokon, ruhákon, szívekben! . . .

Nem mozdultunk az ablaktól, étlen-szomjan vártuk meg mindnyájan, hogy a menet vége is bekanyarodjék a Kerepesi útra. Amikor eltűnt a szemünk előtt, Édesapa oda lépett hozzám, könnyes szemmel tette kezét a vállamra és azt mondta:

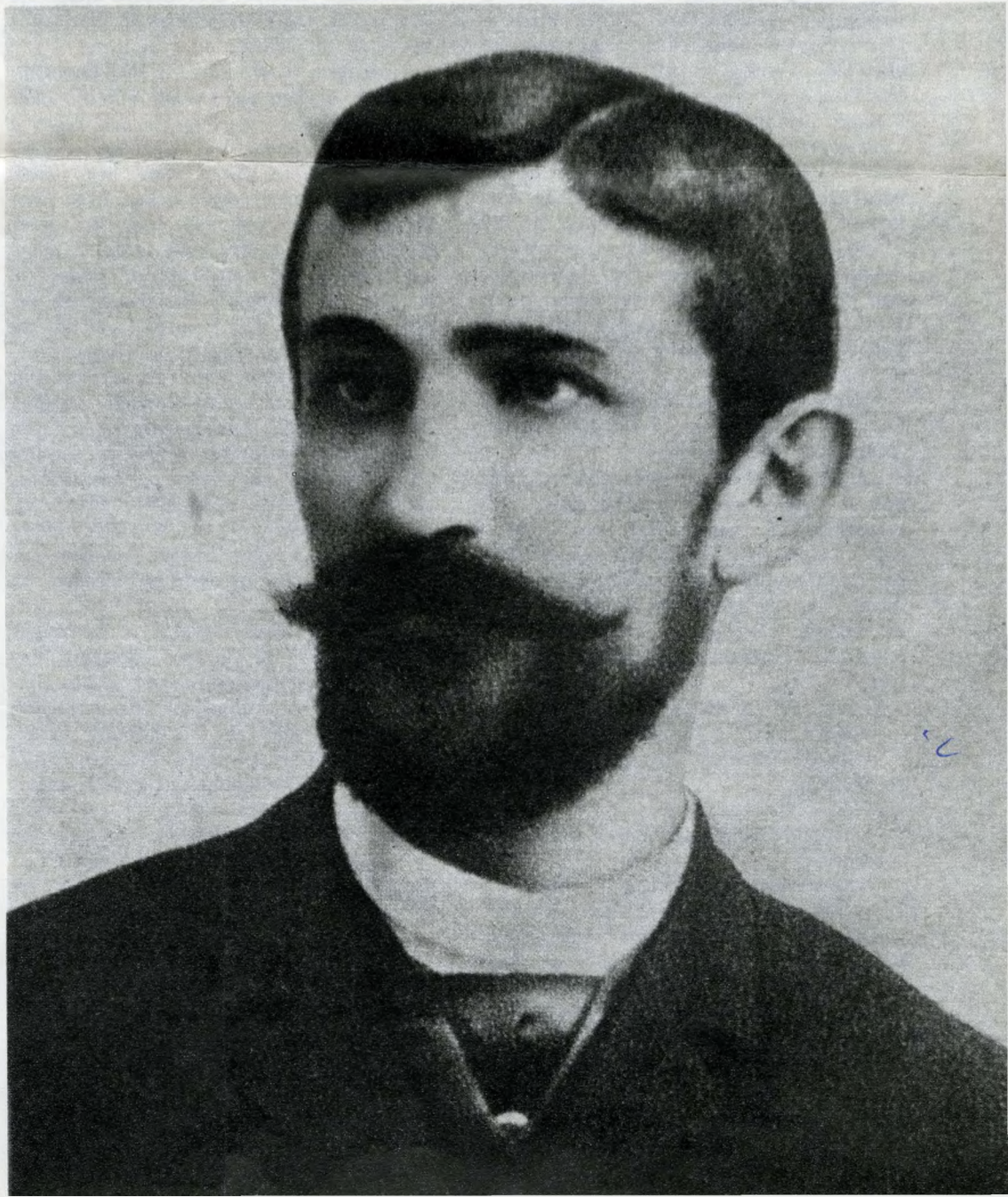
— Jegyezd meg ezt a napot, édes fiam, elmondhatod, hogy szemtől szembe láttad a magyar nemzetet.”

Az Erzsébet körüti lakásban Benedek

Elek három éven át dolgozott ötkötetes művén, a *Magyar mese- és mondavilágon*. A kötetek díszes kiadása a millennium alkalmából jelent meg, s jórészt ennek honoráriumából épült fel a kisbaconi ház, az író igazi otthona. Azelőtt is gyakran járt szüleinél, barátainál, de a kalákában épült ház, a maga ültette fenyő- és gyümölcsfasor, a sok gyerekkori emlék teljesen szülőföldjéhez kötötte. Legtöbb művének témáját a székely népeletből, népköltészetből vagy családjának falusi élményeiből merítette.

Az Erzsébet körütről a Rottenbiller utca egyik bérházába, majd a Vörösmarty utcába költöztek. Mindenütt nagyon egyszerű körülmények között éltek: ezek a lakások kényelmetlenek és kicsik voltak a 6 gyermekes családnak. Végül nagy lakást béreltek ki: a Bérkocsis utca 16. számú ház harmadik emeletén hat szobájuk volt. Az író dolgozószobájába egész délelőtt senki se tehetette be a lábát, csak Nagyanyó, aki a tízórait bevitte, letette az asztalra és kiment. Ilyen volt a házirend Kisbaconban is: a dolgozószobában mindig folyt a munka, mégpedig zavartalanul.

Bár könyveinek a szülőföld a legfőbb ihletője, Benedek Elek a főváros életének is éles szemű megfigyelője és szigorú bírálója.

lója volt. Ahogy meséiben a kiskondás, az özvegyasszony fia vagy János szolga győzedelmeskedik sok kaland után, úgy a pesti életben is a szegények, az elnyomottak pártján áll. Személyes kapcsolatai, megfigyelései mindig ugyanazt a célt szolgálják: segíteni szóval, írással, tettel azokon, akik erre rászorulnak.

Egy alkalommal Benedek Elek a Kecskeméti utcában Vajda Jánossal találkozik. A Pallas nyomda előtt elbúcsúznának, de a költő vaskarja nem engedi el, a Múzeumkertbe vezeti az ifjú képviselőt, és elpanaszolja neki sok sérelmét, majd hirtelen váratlan azt mondja:

„— Lásza, kérem, ha valakinek eszébe jutna, hogy ennek a Vajda Jánosnak nyugodalmat kellene biztosítani; hogy akkor az a Vajda János nagyokat alkotna. Ha például azt mondaná a kormány: nesze, ad neked az állam minden esztendőre hat-ezer forintot. Ezért nem kérünk egyebet: írj, amikor megszáll az ihlet. Mely szép, mely nagy dolgokat írnék!”

Sokszor megkerülik a Múzeum épületét, míg a tenger sok panasznak, vádaskodásnak vége szakad, s Benedek Elek megígéri, hogy kegydíjat szerez az ország nagy költőjének. Sikerül is 1200 forintos kegydíjat kijárnia.

A kritikusok gyakran szemére vetették Benedek Eleknek, hogy írásai idillikusak, hogy amit a gyerekekről, a nevelésről írt, túlságosan eszményített. Annak bizonyítására, hogy mindez felületes megállapítás, vegyünk szemügyre néhány motívumot írásaiból.

Bakó Bertalan osztálytanácsos, az Egy szalmaözvegy leveleinek hőse hat gyereket nevel, éppen, mint az író. Egyszer a Lukács-fürdőbe akarja elvinni őket, de nem férnek fel a lovasútra. Amikor hosszú várakozás után egy félig üres kocsi közeledik, arra feltolakodnak. No, de a fürdőben kiderül: nincs gyermekuszoda! Ezért aztán a lánygyerekeket csak a közbelépő Póli néni segítségével lehet bevinni a női fürdőbe.

Máskor az Erzsébet (Engels) térre megy Bakó úr a hat gyerekekkel. Végre szabad levegő, tér, elő a labdát!

„Az én gyerekeim is nekiiramodtak, möhön élvezték a szabadságot. Szegény rabmadárcák. Sőt, nem tudom már, a Berci vagy a Bandi zsebéből-e, egy gumilabda is kipattant, s hajrá, megkezdődött a labdázás. Az ám, de egy szempillantásig sem tartott az örömük, mert jött a csősz egy vastag pálcával, s keményen megriogatta báránykaimat.

— Hé! Hé! itt nem szabad labdázni.

— Miért nem? — kérdeztem én.

— Mert — aszondja — a polgármester úr parancsolja.

Mondom én:

— Tiszteltetem a polgármester urat.

Mondá ő:

— Köszönöm, megmondom.

Amiből láthatod, hogy az öreg nem szűkölködik jó humorban, de mit ért ez nekem, ha azt kellett tapasztalnom, hogy itt, Isten szabad ege alatt is rabok a gyermekek.

Hiszen ez egy gyermekirtó város!”

És a proletárgyerekek élete?

A millenniumi ünnepségek légkörében

Benedek Elek felháborodottan ír azokról a vékonyruhás gyerekekről, akik napról napra újságot árulnak az utcán.

„Gyermekek kiabálják, gyermekek kínálják a nagyváros rejtelmét, minden szennyét, mocskát a felnőtteknek, s mert be nem dughatjuk a velünk sétáló gyermekeink fülét, hallják ők is, hogy megöltek egy lányt, egy rossz lányt a Csengery utcában... Ha én most azt mondanám: uraim, újságkiadó urak, önök valóságos szabadalmazott megrontói a közerkölcsnek, s ebben a munkájukban a gyorslábú gyermekeket használják eszközül, egyszerűen a szemem közé nevetnének... A gyerekekről beszél ön? Tudja, hogy mi ezeknek a gyermekeknek kenyeret adunk? Hogy egy gyermek estéknént megkeres 20—30 krajcárt, sőt, az élelmesebb egy forintot is!”

A dunna című írásában az előregedett cselédről ír, akit senki se akar felfogadni, s akire szomorú vég vár. A Katalin olyan lányregény, amelynek hősnője nem megy férjhez, életét feláldozza testvéreiért — a téma a család fehérművarrónőjének elbeszéléséből származik.

Szeretettel és megértéssel ábrázolja a szegények életét, haraggal, elkeseredéssel támadja azokat, akik mások szegénységéből jól élnek. Bölcös és koporsó című cikkében szembeállítja egymással a két világot.

Az egyik az országgyűlési képviselők korrupciós világa, amelyet a Népszava újságírója leleplezett, ezért aztán a tisztelt Ház sajtópert indított ellene:

„Hát igen, a Népszavát a Ház kiszolgáltatta az ügyészségnek. Akár elítélik, akár nem: a lelkeket megmérgezte már régen a gyanú, a bizalmatlanság, s ezt egy szegény ördög becsukásával kiirtani nem lehet. Imé, ugyanazon a napon, mikor ötven főnyi összeférhetetlen képviselő miatt az egész parlament az ügyészséghez fordul a maga igazdért, kétezer munkanélküli gyülekezik össze a Vig utcában, s kér munkát és kenyeret. Ki nem ütődik meg a véletlen ez összetalálkozásán? Ugyanazon a napon, melyen Rakovszky képviselő úr statisztikát állít össze, mely szerint 90 képviselő összesen 270 állásban osztozkodik, ugyanazon a napon kétezer éhező ember kér munkát és kenyeret az ő Vig utcai rögtönzött parlamentjében, ahol természetesen a rendőrség buzgón vigyáz arra, nehogy valamelyik elkeseredett ember oly szörnyű igazságot mondjon, minőket Rakovszky képviselő úr mondott az ország házában!”

Az ország háza! Amikor a Parlament hatalmas, fényűző épülete elkészült, Benedek Elek Fenn az ernyő, nincsen kas címmel cikket írt, s ebben elítélte a szegény ország képviselőinek mérhetetlen pazarlását. És milyen stilusban ítélte el! Gúny és irónia váltakozik ebben a cikkben, amelyben rámutat, hogy a magyar urak olyan parlamentet akartak építeni, „amilyen több nincs kerek e világon”. A magyarnak a számolás nem erős oldala, ezért aztán tíz év helyett húsz évig tartott az építkezés. No, de ezalatt a költség is megnőtt, 14 millió korona helyett 34 millióba került. Benedek Elek ezt írja erről:

„Húsz millió! Mit lehetett volna ezen a pénzen teremteni ebben a koldus országban! Hány ezer embert lehetett volna itt marasz-

taln
hazi
ezer
visel

A harcos újságíró így fejezi be cikkét:

„Mit mondtak az idegenek, akik látták a mi parlamenti palotánkat? Hogy az aránytalan a mi viszonyainkhoz? Ezt mondták itt, nekünk. Otthon egyebet mondanak. Azt mondják: bolondok házába való ország ez a Magyarország!”

A kapitalista főváros erkölceiről sokszor szól az író, újságcikkei közül kiemelkedik a Budapest levegője című. (Az idézett írások újabbán Balogh Edgár válogatásában jelentek meg, a kötet címe: Halljátok, emberek?)

„A mi egyetemünkön tanulnak valamilyen fiaink, de sem testi, sem lelki nevelődésben részük nincs. A módosabb ifjak kerülik az egyetemet, a szegények nemkülönben. Amazok, mert nincs szükségük a tudományra, mivelhogy anélkül is lehet boldogulni ebben az országban; emezek, mert nincs idejük a tanulásra. Tanítanak, mielőtt tudnának, irodákban körmölnék, hogy éhen ne haljanak, s akik sem ezt, sem azt nem tehetik — rendszerint elzülkenek. Ha az egyetemre tóduló ifjak felerészből egész ember válhatnának, még meg is lehetnének elégedve.”

Maga az író sohasem szokta meg Budapest levegőjét. Jövevény maradt a fővárosban, szinte pályája kezdetétől fogva kétlaki életet élt: tavasztól késő őzsig Kisbaconban tartózkodott, csak a téli hónapokat töltötte pesti lakásában. Amikor pedig döntenie kellett, mert a trianoni békeszerződés a székelyföldet Romániához csatolta, nem habozott, hazautazott Kisbaconba, vállalta a kisebbségi sorsot, hogy része lehessen az erdélyi irodalom művelésében. Magyarországi olvasóitól a Székely népballadák előszavában búcsúzott el:

„Bokrétát kötöttem a székely népballadaköltészet legszebb virágaiból, szeretettel nyújtom át nektek, magyar testvérek. Aki ezt a bokrétát kötötte, e virágok egy részét maga gyűjtötte ifjúkorában, s kebelébe rejtve hozta fel a székely havasok közül az anyaország szívébe. E néhány szál virággal indult „hódító” útjára a tizenhét éves gyermekifjú, s megfutván negyven esztendőnél hosszabb írói pályáját, a szülőhazájába tán örökidőre visszatérő öreg ember e bokrétával búcsúzik tőletek.”

Búcsút vett a magyarországi olvasótól, de újra meg újra visszatért hozzá, mégpedig erdélyi író-„fiai”, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Nyíró József, Bartalis János társaságában. A Bérkocsis utcai lakás az erdélyi írók magyarországi otthona lett, néhányan egy-két napig, Tamási Áron hónapokig vendégeskedett itt.

Az író igazi otthona, a kisbaconi háza ma emlékmúzeum. Kiállítására Benedek Elek szép és küzdelmes pályafutását, életművét mutatja be. Erdélyi és magyarországi látogatóinak száma évről évre növekszik, és 1979-ben bizonyára csúcspontot ér el, mert ekkor ünnepeljük az író születésének százhuszadik, halálának ötvenedik évfordulóját.